

Ager Tarraconensis 5

Actes del Simposi internacional

Marta Prevosti, Jordi López Vilar i Josep Guitart i Duran (editors)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

DOCUMENTA 16

Ager Tarraconensis 5

Paisatge, poblament, cultura material i història

Actes del Simposi internacional

Landscape, Settlement, Material Culture and History

Proceedings of the International Symposium

Marta Prevosti
Jordi López Vilar
Josep Guitart i Duran
(editors)

Abstracts in English

DOCUMENTA 16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
Tarragona, 2013

Ager Tarraconensis. – (Documenta ; 16)

Bibliografia. – Conté: 1. Aspectes històrics i marc natural -- 2. El poblament -- 3. Les inscripcions romanes (IRAT) / Diana Gorostidi Pi -- 5. Paisatge, poblament, cultura material i història : actes del simposi internacional. – Text en català, alguns capítols també en anglès, italià, castellà i francès

ISBN 9788493773434 (o.c.)

I. Prevosti, Marta, dir. II. Guitart i Duran, Josep, 1946- dir. III. Gorostidi, Diana IV. Institut d'Estudis Catalans V. Institut Català d'Arqueologia Clàssica VI. Col·lecció: Documenta (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) ; 16

1. Arqueologia del paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Camp de Tarragona 3. Camp de Tarragona (Catalunya) – Arqueologia romana 4. Camp de Tarragona (Catalunya) – Població – Fins al 1500

904(467.14)

Aquesta obra recull les comunicacions presentades al Simposi internacional «*L'ager Tarraconensis*. Paisatge, poblament, cultura material i història», celebrat a Tarragona el 27 i 28 d'octubre del 2010, organitzat per l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica a la seu de l'Institut i a la Diputació de Tarragona. Ha estat possible publicar-lo gràcies a l'ajut de la Diputació de Tarragona. El Simposi ha gaudit d'ajuts del Ministeri de Ciència i Innovació: d'Accions Complementàries (HAR2010-10790-E) i del Projecte R+D (HAR2009-10752).

Ager Tarraconensis és un projecte de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis. El projecte s'emmarca dins la línia de recerca de l'ICAC «Arqueologia del paisatge, poblament i territori» i del projecte Forma Orbis Romani de l'Institut d'Estudis Catalans, promogut per la Unió Acadèmica Internacional. Aquesta recerca també s'ha inserit en el marc dels projectes del Ministeri de Ciència i Innovació HUM2006-06886: «Evolució del paisatge i implantació territorial de la ciutat antiga en el nord-est de la Tarraconensis entre el període ibèric i l'alta edat mitjana» i HAR2009-10752: «Interacció i articulació *urbs-territorium* en el *conventus Tarraconensis*. Anàlisi intrínseca i comparada de tres zones significatives».

Comitè editorial

Juan Manuel Abascal (Universitat d'Alacant), José María Álvarez Martínez (Museo Nacional de Arte Romano, Mèrida), Carmen Aranegui (Universitat de València), Achim Arbeiter (Georg-August-Universität Göttingen, Alemanya), Jean-Charles Balty (Université de Paris-Sorbonne [Paris IV], França), Francesco D'Andria (Università del Salento, Itàlia), Pierre Gros (Université de Provence, França), Ella Hermon (Université Laval, Quebec, Canadà), Rosa Plana-Mallart (Université Paul-Valéry Montpellier 3, França), Lucrezia Ungaro (Sovrintendenza Capitolina, Direzione Musei, Itàlia) i Susan Walker (Ashmolean Museum, Oxford, Regne Unit).

Durant els nou primers mesos de publicació, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer tenint l'autorització dels seus titulars, amb les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si heu de fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

A partir del desè mes de publicació, aquest llibre està subjecte –llevat que s'indiqui el contrari en el text, en les fotografies o en altres il·lustracions– a una llicència Reconeixement-No comercial-Sense obra derivada 3.0 de Creative Commons (el text complet de la qual es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>). Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i les entitats que la publiquen i no se'n faci un ús comercial, ni lucratiu, ni cap obra derivada.

© d'aquesta edició, Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica

© del text, els autors

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari

Primera edició: Juny del 2013

Coordinació editorial: Publicacions de l'ICAC

Correcció: Pere Farrando Canals (català) i Paul Turner (anglès)

Disseny de la col·lecció: Dièdric

Coberta: Pixel Sònic Estudi

Fotografia de la coberta: Detall del mosaic de la cúpula de Centcelles (foto: Marta Prevosti)

Maquetació i impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Dipòsit Legal: T-588-2013

ISBN de l'obra completa: 978-84-937734-3-4

ISBN del volum 5: 978-84-940565-2-9

TAULA GENERAL DE L'OBRA AGER TARRACONENSIS

Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural

1. Plantejament i precedents del treball
2. La ciutat de *Tarraco*, entre nucli urbà i territori
3. El paisatge de l'*ager Tarraconensis*
4. Les centuriacions de l'*ager Tarraconensis*: organització i concepcions de l'espai
5. El marc natural

Ager Tarraconensis 2. El poblament

1. Metodologia de l'estudi del poblament
2. Les prospeccions extensives
3. Les prospeccions intensives
4. Els materials arqueològics de les col·leccions
5. Estudi dels materials
6. El poblament
7. Els recursos econòmics
8. Treballs de camp centrats en jaciments

Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes (IRAT)

1. La documentació epigràfica
2. Epigrafia i societat de l'*ager Tarraconensis*. Monuments i reflex social. Propietaris de *fundi* al territori: identificació a partir de l'epigrafia. Prosopografia i societat al territori. Taula sinòptica.
3. Catàleg epigràfic. Conté epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona
4. Índexs analítics

Ager Tarraconensis 4. Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona

1. Introducció. La dissortada vil·la dels Antigons
2. Anàlisi de l'excavació de salvament (1977-1978)
3. El nimfeu dels Antigons dins del panorama de les fonts decoratives de les vil·les de l'àrea catalana
4. La escultura
5. Les ceràmiques. Un exemple per al coneixement de l'activitat comercial a l'*ager Tarraconensis* des de l'època romana republicana fins l'antiguitat tardana (segles II-I aC - VI/VII dC)
6. Altres estudis ceràmics
7. L'epigrafia
8. La numismàtica
9. Els objectes metàl·lics
10. Els objectes d'os treballat i la identificació d'un taller tèxtil
11. El vidre
12. Valoració general i conclusions

Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi internacional

Ager Tarraconensis 6. Catàleg de jaciments, conclusions i índexs

LLISTA D'AUTORS

Isaías Arrayás Morales, UAB
isaias.arrayas@uab.cat
Marta Bru Virgili, Codex – Arqueologia i Patrimoni
mbru@hotmail.es
Joan Canela Gràcia, ICAC
jcanela@icac.cat
Helena Carvalho, Universidade do Minho
hcarvalho@uaum.uminho.pt
Judit Ciurana i Prast, ICAC
jciurana@icac.cat
Joan Francesc Clariana i Roig, Museu de Mataró
jfclariana@ajmataro.cat
Marc Dalmau Viñals, ICAC
lananfree@hotmail.com
Moisés Díaz García, Codex – Arqueologia i Patrimoni
moisesu@msn.com
Ignacio Fiz Fernández, URV-ICAC
ifiz@icac.cat
Marta Flórez Santasusanna, Université Blaise Pascal
mflorez@icac.cat
M. Gemma Garcia Llinares, ICAC
ggarcia@icac.cat
Arnau Garcia Molsosa, ICAC
agarcia@icac.cat
Montserrat Garcia Noguera, Codex – Arqueologia i Patrimoni
mgnoguera@codex.cat
Margarida Genera i Monells, Generalitat de Catalunya
mgenera@gencat.cat
Diana Gorostidi Pi, ICAC
dgorostidi@icac.cat
Josep Guitart i Duran, ICAC-UAB
jguitart@icac.cat
Ricardo Hernández Pérez, UV
ricardo.hernandez@uv.es
Ramon Járrega Domínguez, ICAC
rjarrega@icac.cat
Maria Teresa Lachin, Università degli Studi di Padova
mariateresa.lachin@unipd.it
Albert López Mullor, Diputació de Barcelona
lopezmullor@gmail.com
Jordi López Vilar, ICAC
jlopez@icac.cat
Ramon Marrugat i Cuyàs, filòleg
ramonmarrugat39@yahoo.es
Jaume Massó Carballido, Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca
jmasso.museus@reus.cat

Joan Carles Melgarejo i Draper, UB
joan.carles.melgarejo.draper@ub.edu
Mònica Mercado Pérez, arqueòloga
monimp@hotmail.es
Joan Menchon Bes, Ajuntament de Tarragona
jmenchon@tarragona.cat
Josep M. Nolla i Brufau, UdG
josep.nolla@udg.edu
Francesc Olesti Prats, col·laborador del Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca
folesti@comavic.com
Oriol Olesti Vila, UAB
oriol.olesti@uab.cat
Lluís Palahí Grimal, UdG
lluis.palahi@udg.edu
Marta Prevosti i Monclús, ICAC
mprevosti@icac.cat
Josep M. Puche Fontanilles, ICAC
jpuche@icac.cat
Esther Rodrigo Requena, ICAC-UAB
erodrigo@icac.cat
M.^a del Carmen Rodríguez Sánchez, Convenio GMU-UCO
microdriguez@arqueocordoba.com
Josep Francesc Roig Pérez, Codex – Arqueologia i Patrimoni
jjfroig@tinet.org
Guido Rosada, Università degli Studi di Padova
guido.rosada@unipd.it
Maxime Scrinzi, Université Paul Valéry, Montpellier III/UMR 5140
maxime.scrinzi@yahoo.fr
Jaime Siles Ruiz, UV
jaime.siles@uv.es
Immaculada Teixell i Navarro, Ajuntament de Tarragona
iteixell@tarragona.cat
Frédéric Trément, Université Blaise Pascal
frederic.trement@wanadoo.fr
Arnau Trullén Fernández, ICAC
arnautrullen@gmail.com

ICAC: Institut Català d'Arqueologia Clàssica
UAB: Universitat Autònoma de Barcelona
UB: Universitat de Barcelona
UdG: Universitat de Girona
URV: Universitat Rovira i Virgili
UV: Universitat de València

SUMARI

Pròleg. <i>Josep Guitart i Duran</i>	9
--	---

I. El paisatge

Paisatge, poblament, cultura material i història de l' <i>ager Tarraconensis</i> . Resultats i comparacions. <i>Marta Prevosti</i>	13
Assetti centuriati romani. Problemi di metodo a partire dai casi della <i>Venetia et Histria</i> . <i>Guido Rosada e Maria Teresa Lachin</i>	23
Bibliografia d'interès sobre l'arqueologia ibèrica i romana del sector occidental del Camp de Tarragona, per ordre cronològic, fins a l'any 1976. <i>Jaume Massó Carballido</i> ..	37
L' <i>ager Tarraconensis</i> i les muntanyes de Prades. Un espai colonial mal conegut. <i>Oriol Olesti Vila i Francesc Olesti Prats</i>	45
De l' <i>ager Tarraconensis</i> a la marca extrema d'Al-Andalus. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal. <i>Joan Menchon Bes</i>	57
Apunts sobre la utilització dels topònims medievals per al coneixement del món antic: el cas del Camp de Tarragona. <i>Ramon Marrugat i Cuyàs</i>	75

II. El poblament

El poblament preromà en el marc de l' <i>ager Tarraconensis</i> : el cas de les valls fluvials del Francolí i del Gaià. <i>Joan Canela Gràcia</i>	91
El poblament en època antiga a l'Argilaga i els seus voltants (segles v aC-v dC). <i>Marc Dalmau</i>	105
Les àrees funeràries de l' <i>ager Tarraconensis</i> (segles I-III dC). <i>Judit Ciurana i Prast</i>	119
Paisatge i poblament a la conca minera del Priorat. <i>Margarida Genera i Monells</i> i <i>Joan Carles Melgarejo</i>	141
El paisatge del <i>suburbium</i> de <i>Gerunda</i> . <i>Josep Maria Nolla i Brufau i Lluís Palahí Grimal</i> ...	157
El poblament tardoantic al sector meridional de la <i>Tarraconensis</i> (sud de Catalunya i nord del País Valencià). Concomitàncies i diferències. <i>Ramon Jàrraga Domínguez</i>	167
Aportacions de la prospecció arqueològica a l'estudi diacrònic de les dinàmiques del poblament rural antic al Vallès Oriental (segles v aC-v dC). <i>Marta Flórez, Arnau Trullén i Arnau Garcia</i>	183
L'estructuració del territori i evolució del poblament i de la xarxa viària de l' <i>ager</i> <i>Iessonensis</i> . <i>Esther Rodrigo Requena</i>	201

El jaciment de Can Tacó (Montmeló i Montornès del Vallès) i els inicis de la presència romana al territori laietà en època republicana. <i>Esther Rodrigo Requena, M. Gemma Garcia Llinares, Mònica Mercado i Josep Guitart i Duran</i>	217
---	-----

El <i>ager Cordubensis</i> : aproximació al <i>territorium</i> de <i>Colonia Patricia Corduba</i> . <i>M. del Carmen Rodríguez Sánchez</i>	231
---	-----

Romanisation et développement : Approche comparée des territoires de la partie occidentale du <i>Conventus Bracarenis</i> (Tarraconaise) et de la <i>Civitas Arvernorum</i> (Aquitaine). Une perspective de longue durée (II ^e s. av. J.-C.-II ^e s. ap. J.-C.). <i>Frédéric Trément et Helena Carvalho</i>	247
---	-----

Archéologie de la haute et moyenne vallée du Vidourle, de l'âge du Fer à l'an mille. <i>Maxime Scrinzi</i>	269
---	-----

III. Jaciments de l'ager *Tarraconensis* i cultura material

Darreres aportacions en l'estudi de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp): l'edifici septentrional. <i>Montserrat García Noguera, Josep Francesc Roig Pérez i Immaculada Teixell i Navarro</i>	281
---	-----

El <i>balneum</i> de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils): una nova interpretació. <i>Jordi López Vilar i Josep M. Puche</i>	295
--	-----

La bòbila romana del Vila-sec (Alcover, Alt Camp). <i>Josep Francesc Roig Pérez</i>	303
---	-----

El jaciment del Barranc de Sales (la Selva del Camp, Baix Camp). <i>Marta Bru Virgili</i>	339
---	-----

El <i>castellum</i> de Puigpelat: un punt estratègic de control territorial a l'entorn de la <i>Tarraco</i> republicana. <i>Moisés Díaz García</i>	355
--	-----

Evolució constructiva i material arqueològic de la casa núm. 3 del poblat ibèric de Darró (Vilanova i la Geltrú), segles II-I aC. <i>Albert López Mullor</i>	367
--	-----

Un <i>skyphos</i> de <i>terra sigillata</i> itàlica de Monterols. <i>Joan Francesc Clariana i Roig</i>	393
--	-----

IV. L'epigrafia

Propietaris de vil·les de l'ager <i>Tarraconensis</i> (meitat occidental del Camp de Tarragona). Proposta per a un catàleg. <i>Diana Gorostidi, Jordi López Vilar, Marta Prevosti i Ignasi Fiz</i>	401
--	-----

<i>Tarraco, omphalós</i> del món grecoromà. L'ambaixada de Mitilene a <i>Tarraco</i> . <i>Isaías Arrayás Morales</i>	425
---	-----

El epitafio dialogado <i>RIT 668</i> : nueva lectura e interpretación. <i>Jaime Siles y Ricardo Hernández</i>	437
---	-----

EL *BALNEUM* DE LA VIL·LA ROMANA DE LA LLOSA (CAMBRILS): UNA NOVA INTERPRETACIÓ

Jordi López Vilar
Josep M. Puche

Resum

En aquest breu article presentem una reinterpretació del *balneum* de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Tarragona). Fins aquest moment, aquest sector de l'edifici ha estat un tema mal resolt a causa del seu pobre estat de conservació. Fem una nova proposta basada en diversos paral·lels arquitectònics.

Paraules clau: *Ager Tarraconensis*, *villa*, la Llosa, *balneum*.

THE *BALNEUM* OF THE ROMAN VILLA OF LA LLOSA (CAMBRILS): A NEW INTERPRETATION

Abstract

This brief paper presents a reinterpretation of the *balneum* of Roman villa of La Llosa (Cambrils, Tarragona). The question of this sector of the building has yet to be successfully resolved, due to the fact it is poorly preserved. Here we put forward a new proposal based on several architectural parallels.

Keywords: *Ager Tarraconensis*, *villa*, La Llosa, *balneum*.

La vil·la romana de la Llosa (Cambrils) ha estat objecte de contínues campanyes d'excavació durant més de vint anys que han deixat al descobert la major part de les construccions que la formaven. En destaca l'edifici residencial, que es conserva de forma molt desigual, depenent de les zones. Així, mentre que alguns murs mostren intacta la seva primera tramada d'*opus caementicium*, d'altres han desaparegut completament. Això es dona especialment en el sector sud-occidental de l'edifici, que originàriament es trobava en una cota més elevada. El cas dels banys, situats en aquest precís punt, s'ha de considerar com una de les parts més mal conservades, la qual cosa ha provocat que fins ara no s'hagi aconseguit fer-ne una restitució satisfactòria.

Cal tenir en compte que l'edifici residencial, tal com avui el veiem, presenta estructures de diverses fases i, per tant, hi ha una superposició que emmascara el pla original. Tret d'algunes restes més antigues i de difícil adscripció, es construí en la primera meitat del segle I dC, com un edifici allargat que presenta com a element vertebrador una llarga porxada encarada a mar (fig. 1). A la part posterior, situada a una cota més alta, hi havia un gran pati obert on es desenvolupaven tasques productives, com demostra un forn de ceràmica trobat allí.

En la primera meitat del segle II aquest edifici va ser objecte d'una reforma que va consistir fonamentalment en l'addició de nous ambients en el pati posterior. Aquests nous àmbits es poden agrupar en tres blocs, que són: els banys, una bateria d'habitacions que es dirigeix cap al nord i un conjunt de tres ambients, dos dels quals s'han identificat com una cuina i unes latrines. Els situats a una cota més alta i per tant més mal conservats són els banys.

D'aquesta mateixa època és un conjunt de materials constituït per un lampadòfor i altres objectes de bronze, restes d'enlluïts i de plaques procedents d'un paviment d'*opus sectile* de marbres de diverses procedències que degueren formar part de la decoració d'un luxós *triclinium* que es desconeix on era.

El primer intent de restitució dels banys es va publicar l'any 2001 en una monografia (García *et al.* 2001) on, prenent un àmbit amb hipocaust com a element angular, es definien les restants habitacions en dos braços: una línia d'àmbits col·locats en direcció nord i uns altres ambients situats a l'est que contenien un petit dipòsit i una latrina. No obstant això, aquesta interpretació tenia greus inconvenients: la manca d'una piscina en el *frigidarium* i la indefinició general de totes les estances, algunes de les quals estaven encara per excavar. V. García-Entero la recull en el seu treball i la fa seva, per bé que adverteix del mal estat de conservació (García-Entero 2005, 83-84).

Una segona hipòtesi que parteix de l'anterior va ser publicada en la *Guia arqueològica visual* (García i Macias 2008). El bloc constituït per les tres estances a l'est va ser

definit com una cuina amb una latrina associada, amb la qual cosa els banys quedaven limitats a l'àmbit amb l'hipocaust conegut, al qual s'afegia un altre ambient amb hipocaust hipotètic a l'est i un *prae-furnium* a l'oest. El *frigidarium* continuava sense definir-se.

Finalment, l'elaboració del Pla director de la vil·la de la Llosa (López Vilar *et al.* 2008) ens va donar l'oportunitat de reestudiar les dades i elaborar una nova hipòtesi, que és la que aquí presentem.

D'entrada, cal remarcar la seva ubicació en la planta de la vil·la, en l'extrem nord-oest, i que els banys, com hem dit, corresponen a una segona fase (fig. 2). L'única estança que pot ser atribuïda amb total seguretat als banys és un àmbit pavimentat amb *opus signinum* que fa 4,20 per 4 metres. En el moment de la seva descoberta es conservaven les empremtes de les *pilae* que havien sostingut un paviment flotant. Es tracta, per tant, de l'*area* d'un hipocaust (fig. 3a). A l'interior hi ha un muret que el divideix en dos, dels quals un espai és més ampli i l'altre menor (aquest últim, de 4 per 0,90 metres). Aquest muret només pot haver servit per suportar el pes del mur d'un *alveus*; per tant, ens dona la situació de la banyera d'aigua calenta, ara desapareguda, que es trobava en una cota superior. Un cop definits el *caldarium* i el seu *alveus*, el següent pas és buscar el forn que escalfava l'aigua, i que ha de trobar-se tocant a la banyera. Lògicament devia estar-hi en contacte directe, i per tant a l'est. Efectivament, aquí hi ha dos murs lleugerament esbiaixats que formen una L. Sabem que el paviment d'aquesta estança era de terra compactada i mostrava senyals de rubefacció i cendres. Per tant, ha de considerar-se com el *propnigeum* que devia contenir el *prae-furnium*.

Amb aquestes dades, la resta d'estances termals ha de ser una bateria d'àmbits que s'orienti cap al nord o cap a l'oest, ja que l'oest l'ocupa el *propnigeum* i el sud l'ambulacre. Les estances situades al nord són un total de cinc i conserven prou bé els fonaments dels murs per deduir-ne la forma i dimensions. A més, per la més llunyana hi passa un canalització i d'una altra en sembla néixer un desguàs. No obstant això, el nombre d'àmbits sembla excessiu (suposant que totes en formessin part) i no s'observa enlloc la piscina del *frigidarium*. L'absència de piscina d'aigua freda en aquesta cronologia és un fet excepcional.

Per tant, cal preveure la possibilitat que els banys s'estenguessin cap a l'oest. Lamentablement, l'àrea situada a l'oest del *caldarium* està completament arrasada i l'única estructura documentada *in situ* és una mena de sitja d'una època molt anterior i que no hi té cap mena de relació. No obstant això, seguint en la mateixa direcció, a uns 13 metres del *caldarium*, hi ha una estructura quadrada construïda amb murs d'*opus caementicium* tradicionalment interpretada com un dipòsit (fig. 3b). Ara aquest element està, tot d'una peça, girat de costat, en una posició totalment anò-

FIGURA 1. Planta general de l'edifici principal amb les construccions dels segles I i II dC incorporant ja la nova proposta per als banys.

FIGURA 2. Planta dels banys de la Llosa.

 FIGURA 3. *Caldarium* i piscina del *frigidarium*.

mala. No conserva la seva pavimentació, però es pot resseguir la marca del lloc on hi havia el paviment. En origen els murs estaven soterrats, com mostren les cares externes summament irregulars, a causa d'haver-se construït en una trinxera «a sac», mentre que l'interior està allisat. Considerem que, a causa de les seves dimensions i pes, no pot haver estat traslladat, i possiblement al llarg dels segles es va ensorrar i algú va acabar de col·locar-lo dret, tal com està ara, el va paredar i el va fer servir com a refugi ocasional. Si es tornés a col·locar en la seva posició original, basculant-lo cap a l'est, es definiria un petit àmbit quadrangular força ben alineat amb el *caldarium*, a una cota bastant baixa. Creiem que deu tractar-se en realitat dels murs que configuraven la piscina del *frigidarium*.

Si col·loquem en aquest punt la piscina del *frigidarium*, és clara l'estructura del conjunt, que devia estar constituïda per una successió lineal de les aules balnearies. Entre el *frigidarium* i el *caldarium* hi ha espai suficient per a una nova sala, a la qual podríem atribuir una funció de *tepidarium* o d'*apodyterium*. L'esquema més habitual entre els banys simples i de petit format com aquests és l'entrada per un *apodyterium*/*frigidarium* —una sola sala que aconsegueix aquesta doble missió, a la qual s'obre la piscina— que dona pas a un *tepidarium* i finalment al *caldarium*. Tot i això, coneixem algun cas on l'*apodyterium* està situat en una posició central i serveix d'ambient separador entre el *frigidarium* a un costat i el *caldarium* a l'altre. Tenim un paral·lel ben clar en els banys de la *domus* suburbana descoberta els anys 1994-95 entre les dues basíliques de la necròpolis paleocristiana de Tarragona. Si bé la gran majoria de banys respon al primer model que hem descrit, el fet que no hagin quedat restes dels fonaments ni de la pavimentació ens fa sospitar que aquesta sala intermèdia no disposava d'hipocaust. I essent que gairebé tots els *tepidaria* coneguts estan proveïts d'hipocaust, ens decantem a situar aquí l'*apodyterium*.

Concretant la nostra hipòtesi, els banys de la Llosa constitueixen un cos allargat que es compon de tres

àmbits situats en línia, en direcció est-oest, ubicat en l'extrem nord-occidental de l'edifici residencial. S'hi devia accedir des d'un ambulacre (avui desaparegut) situat al sud del conjunt per la sala central, un *apodyterium* que devia actuar a més de sala amortidora de temperatura entre el *frigidarium*, que era a ponent, i el *caldarium*, que s'obria a llevant. A l'extrem occidental del *frigidarium* hi havia una piscina d'aproximadament 2 per 2 metres, i a l'extrem oriental del *caldarium*, un *alveus* de 0,90 per 4 metres (fig. 2).

Les mesures exteriors aproximades del conjunt (sense comptar-hi el *propnigeum*) devien ser de 19 per 5,5 metres, mentre que les interiors (comptant-hi les piscines) devien ser de 17,5 per 4 metres. Això ens dona una superfície d'uns 100 metres quadrats. Aquestes dimensions entren en la categoria de petits *balnea* segons la categorització establerta per García-Entero. Aquest tipus de petits establiments acostumen a tenir únicament tres estances: *apodyterium*/*frigidarium*, *tepidarium* i *caldarium*. En el nostre cas plantejem la possibilitat que el *tepidarium* estigués substituït per l'*apodyterium*, però continuen essent tres sales igualment.

L'esquema més elemental en la disposició dels ambients balnearis i també el més comú entre els banys domèstics és aquest. Es tracta d'una construcció rectangular en què els espais termals es disposen longitudinalment, responant al tipus de pla lineal simple segons la tipologia establerta per Krencker (Krencker *et al.* 1929). Des d'un punt de vista cronològic, aquest tipus es troba a *Hispania* des dels primers exemples fins al final (segles I aC a V dC), i tant en àmbits urbans com rurals. En el recull de banys hispànics efectuat per García-Entero és, com hem dit, el més abundant, i representa un 38,2 per cent del total (García-Entero 2005, 752).

Oferim, com a mostra, una làmina amb les plantes esquemàtiques de paral·lels arquitectònics extrets de la geografia hispànica (fig. 4). En una altra làmina (fig. 5) en presentem dos d'excavats els últims anys que ens interessa destacar. Els primers banys són els de

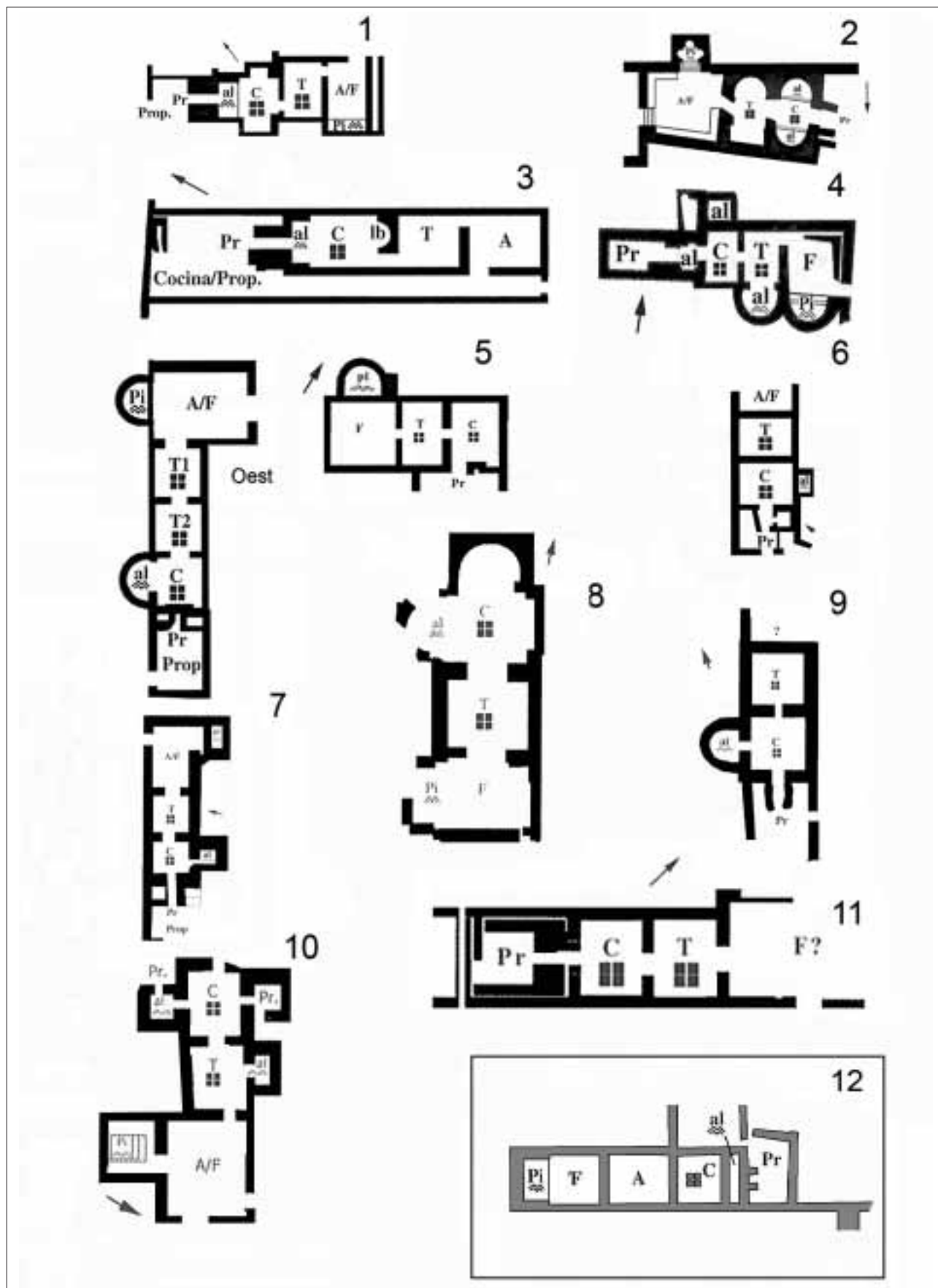

FIGURA 4. Paral·lels de banys similars d'*Hispania* (reelaboració a partir de García-Entero 2005): 1. Casa del Mosaico del Oso; 2. Casa de los Mármoles; 3. Casa 2B d'Empúries; 4. Nossa Senhora da Tourega Sur; 5. Torre de Palma 1; 6. C. Raposeira; 7. Illeta; 8. El Cogoll; 9. Font del Vilar; 10. Pla de Palol; 11. Camp de la Torre; 12. La Llosa.

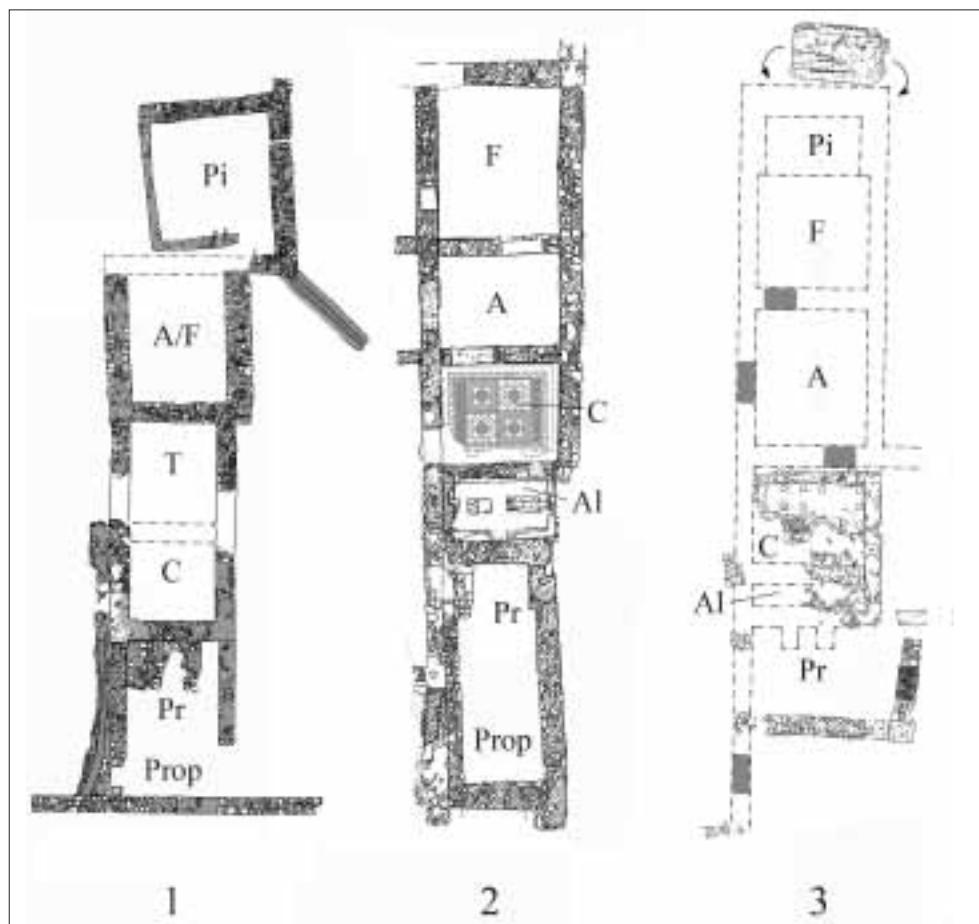

FIGURA 5. 1. Banys de la vil·la dels Masos (reelaboració a partir d'un plànol inèdit de Pèir Cots); 2. Banys d'una *domus* suburbana a Tarragona; 3. Banys de la Llosa.

la vil·la dels Masos. La vil·la romana altimperial dels Masos, a Cambrils, encara inèdita,¹ es localitza vora la riera de Riudecanyes, a poc més d'un quilòmetre de la seva desembocadura. Al sector sud de la zona residencial, just a tocar amb el límit exterior del jaciment, es documentaren les restes d'un conjunt termal associat a la segona fase de l'edifici, datada a final del segle I dC, que estava format per tres àmbits situats l'un al costat de l'altre. Els tres àmbits són: un *caldarium* (amb *hypocaustum*); un segon ambient també proveït de *pilae*, que s'ha d'identificar com un *tepidarium*, i un tercer àmbit que no conserva el paviment (devia ser en una cota superior), obert a una piscina pavimentada amb *opus signinum* que és evidentment el *frigidarium*. Malgrat que l'elevat grau d'arrasament d'aquestes estructures dificulta en bona mesura la seva interpretació, és clar que som davant d'un esquema molt similar al que proposem per als banys de la Llosa en un jaciment molt pròxim que té una cronologia molt similar.

El segon cas són els banys de la *domus* suburbana localitzada davant la basílica septentrional del conjunt paleocristià del Francolí a Tarragona (López Vilar 2006, 72-81). Són d'una cronologia molt més avançada, del segle IV, però constitueixen el millor paral·lel per als de la Llosa, ja que presenten la particularitat de

tenir l'*apodyterium* situat entre el *frigidarium* i el *caldarium*, actuant com a element separador entre ambdós. També tenen unes dimensions reduïdes (uns 100 metres quadrats) i disposen de sales en general força senzilles, però mostren algun element de cert luxe, com els paviments d'*opus tessellatum* al *caldarium* i el seu *alveus*. Criden l'atenció dos aspectes que surten de la norma: la manca de piscina en el *frigidarium* i la manca del sistema d'hipocaust en el *caldarium* (no pas en l'*alveus*); són aspectes que vénen determinats per una carència d'elements habituals en altres banys, però que aquí són absents sens dubte per una qüestió d'estalvi econòmic. Amb una planta tan senzilla, s'estableix un circuit balneari del tipus lineal simple amb recorregut retrògrad. Una disposició amb una sala central a la qual s'obren els ambients (*frigidarium* a un costat i *caldarium* a l'altre) és poc habitual, però en aquest cas no hi ha dubte. És en aquesta característica que s'erigeix un paral·lel arquitectònic perfecte per al cas que estem estudiant.

Ens queda tractar el tema de l'origen de les aigües. És clar que uns banys com aquests consumeixen una certa quantitat d'aigua. Habitualment aquesta s'emmagatzemava en dipòsits o cisternes que al seu torn s'omplien de l'aigua procedent de rius, pous o mines.

1. Agraïm les informacions a l'arqueòleg Pèir Cots, especialment que ens hagi proporcionat la planta del jaciment.

En el cas de la Llosa, hi ha aquífers molt propers que podrien haver proveït d'aigua els banys, com mostra la presència de basses per aquesta zona (ara desaparegudes a causa de la urbanització dels darrers anys).

És força habitual que les latrines se situïn vora els banys per una simple raó de reciclatge de les aigües. També sovint les cuines s'ubiquen en estreta relació amb els *prae-furnia* per una raó d'aprofitament del foc. Les reformes d'ampliació de la vil·la de la Llosa realitzades en el segle II van consistir, entre d'altres, en la construcció de dos cossos arquitectònics annexats a l'edifici principal: els banys i, uns 10 metres a l'est, la cuina i la latrina. No s'ha conservat cap canalització que condueixi les aigües sobrants dels banys cap a les latrines. En canvi, a la cuina hi ha un petit dipòsit d'aigua que desguassa cap a aquestes. Malauradament, la mala conservació de les restes no permet establir clarament el circuit de les aigües, però podem suposar que hi havia una relació entre les aigües sobrants de les termes, la cuina i les latrines.

En conclusió, es tracta d'uns banys força senzills i de petites dimensions, amb un esquema que s'inclou de ple en els petits *balnea* de pla lineal simple amb recorregut retrògrad. És el tipus predominant entre els banys domèstics i presenta nombrosos paral·lels, entre els quals destaquen altres de veïns com la vil·la dels Masos o a la mateixa ciutat de Tarragona. Malauradament el seu estat de conservació és molt parcial, però som del parer que la nova hipòtesi que presentem aquí és una solució plausible a un problema que fins ara havia quedat mal resolt.

Bibliografia

- GARCIA, M.; MACIAS, J. M. 2008: *La vil·la romana de La Llosa. Guia arqueològica visual*, Museu d'Història de Cambrils i Digivisió, Tarragona.
- GARCIA, M.; MACIAS, J. M.; MENCHÓN, J. J.; PUCHE, J. M.; RAMON, E.; REMOLÀ, J. A. 2001: *La vil·la romana de la Llosa. Deu anys d'intervencions arqueològiques*, Ajuntament de Cambrils, Cambrils.
- GARCIA, M.; PUCHE, J. M. 2000: «La vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp)», a: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.), *Tarraco 1999. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona, 231-242.
- GARCÍA-ENTERO, V. 2005: *Los balnea domésticos –ámbito rural i urbano– en la Hispania romana*, CSIC, Madrid.
- KRENCKER, D.; KRUGER, E.; LEHMANN, H.; WACHTLER, H. 1929: *Die trierer Kaiserthermen*, Augsburg.
- LÓPEZ VILAR, J. 2006: *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martirial de Sant Fructuós*, Documenta 4, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- LÓPEZ VILAR, J.; MACIAS, J. M.; MARTÍ, G. 2008: *Pla director de la vil·la romana de la Llosa (Cambrils)*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica i Museu d'Història de Cambrils, Tarragona, Cambrils. [Inèdit]
- MACIAS, J. M.; RAMON, E. 1994a: «La vil·la romana de la Llosa, Cambrils (Baix Camp)», *Butlletí Arqueològic*, època v, any 1993, núm. 15, Tarragona, 357-373.
- 1994b: «La vil·la romana de la Llosa, Cambrils (Baix Camp)», *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, Barcelona, 125-135.
- MAGRINÀ, M.; MASSÓ, J. 1987: «La Llosa (Cambrils, Baix Camp)», *Arqueologia* 84-85, Madrid, 108.
- MASSÓ, J. 1990: *El terme de Cambrils a l'antiguitat*, Cambrils.
- RAMON, E. 2007: «La vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp)», *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum 13, Tarragona.